

МІЛІТАРНА АРХІТЕКТУРА В ІСТОРИЧНИХ ПАНОРАМНО-ПЕРСПЕКТИВНИХ ЗОБРАЖЕННЯХ ЛЬВОВА

Ї Оконченко І.В., 2011

Коротко проаналізовано історичні зображення м. Львова з позиції комплексного висвітлення об'єктів мілітарної архітектури.

Ключові слова: *мілітарна архітектура, історичні зображення, оборонні споруди.*

A short analysis of the historical images of Lviv from the position of complex interpretation of military architecture has been carried out.

Key words: *military architecture, historical images, fortifications, defensive works.*

Постановка проблеми

Коли йдеться про фасад історичного міста – слід звернути увагу на те, що міські оборонні споруди були важливим панорамотворчим елементом виднокраю. Тому на історичних зображеннях міст передусім бачимо оборонні укріплення, які довгий час являли собою репрезентаційний образ міста. Аналізуючи стан зображених історичних укріплень та порівнюючи між собою їх різночасові зображення, можна простежити генезу оборонних ліній міст (і конкретних міських укріплень, зокрема). Окрім того, історичні зображення містять інформацію про датування укріплень, про їхню відповідність мілітарним вимогам окреслених періодів.

Для дослідження комплексу мілітарної архітектури Львова XVII ст. необхідно провести аналіз історичних зображень, виконаних у період мілітарного функціонування міських укріплень (або у період, максимально наближений у часі до вищевказаного), а у зв'язку з тим, що з кожним роком все більше видань публікують (і переопубліковують) різні історичні зображення Львова, для дослідження комплексу львівських укріплень постає необхідність виокремити з широкого загалу цих зображень лише ті, які містять документальну (найдостовірнішу) інформацію про комплекс досліджуваних укріплень.

Аналіз досліджень та публікацій

У цій публікації коротко опрацьовано тільки ті графічні історичні зображення Львова, на яких комплексно подані міські укріплення. У зв'язку з тим, що у 1777 р. розпочато демонтаж міських мурів довкола середмістя [1, с. 23], на зображеннях м. Львова пізнішого періоду немає комплексного показу міських оборонних укріплень.

До нашого часу дійшло багато історичних зображень Львова з детальним прорисом оборонних укріплень, що значно полегшує їхнє вивчення.

Історичні зображення Львова XIV–XVII ст. зі спробою їхніх аналізу і атрибуції опубліковано у працях Я. Вітвіцького, О. Чернера та в каталозі спільної виставки Історичного музею міста Кракова та Львівського історичного музею. У праці Я. Вітвіцького “Obwarowania srodmiescia Lwowa” [2] детально атрибутовано львівські укріплення та зіставлено їхнє об'ємно-просторове вирішення з планувальною структурою, задокументованою на історичних картах і планах міста Львова. У праці О. Чернера “Lwow na dawnej gusinie i planie” [3], окрім іншого, опубліковано значний процент існуючих (відомих на цей момент) історичних зображень Львова з посиланнями та короткими коментарями. У каталозі спільної виставки Історичного музею міста Кракова та Львівського історичного музею “Види давнього Львова і Кракова” [4], зокрема, опубліковано значну підбірку відомих історичних зображень Львова з посиланнями та подано детальну фахову інформацію стосовно кожного зображення.

Мета статті

Проаналізувати вибрані історичні зображення, на яких зафіксовано комплекс Львівських укріплень XIV–XVII ст. для проведення ідентифікації та атрибуції зображених оборонних споруд міста Львова.

Визначити орієнтацію конкретних історичних зображень Львова щодо сторін світу.

Запропонувати власні варіанти графічних панорам комплексу львівських укріплень, опираючись на комплексне дослідження мілітарної архітектури Львова XIV–XVII ст., складовою якого є дослідження історичних документальних панорамно-перспективних зображень.

Виклад основного матеріалу

Генезу львівських оборонних укріплень можна розділити на шість періодів [5, с. 59]:

I період – XIII–XIV ст. – місто укріплене першою лінією укріплень (Високим муром).

Перша оборонна лінія складалася з муру, посиленого вежами, перед ним був заводнений рів. Перша лінія оточувала всю територію міста (пізніше середмістя), творячи “місто в мурах”. Високий мур споруджувався з розрахунку на використання металевих машин і холодної зброї.

II період – початок XV ст. – місто укріплено другою лінією укріплень (Низьким муром). Друга лінія укріплень складалася із невеликих півкруглих артилерійських бастей, об’єднаних муром. Перед бастеями і муром була влаштована заводнена фоса. Низький мур починався від укріплень Краківської (Татарської) брами, йшов на схід паралельно до Високого муру, формував північне, східне та південно-східне прясла укріплень і закінчувався на рівні Галицької брами. Комплекс укріплень Низького муру виконано у розрахунку на використання вогнепальної зброї невеликих калібрів.

III період – кінець XV – середина XVI ст. – виникла третя лінія укріплень. Вона йшла паралельно до першої і другої ліній укріплень, оточуючи середмістя. Третя лінія виконана у бастіонній системі організації укріплень і складалася з невеликих бастіонів, об’єднаних куртинами, перед якими була заводнена фоса. У 1476 р. розпочато спорудження барбаканів Краківської і Галицької брам. Загалом третю лінію укріплень споруджено для протидії вогню ворожої артилерії середніх калібрів.

IV період – XVI–XVII ст. – проведена ґрунтова реконструкція східного прясла міських укріплень. У 1552 р. третю лінію укріплень посилено вежею Новою (тепер Порохова). У 1622 р. до міської оборонної системи (третьої лінії укріплень) здійснено примикання укріплень Бернардинського монастирського комплексу. У 1672 р. споруджено наріжний Королівський белюард. У результаті реконструкції – східне прясло міських укріплень стало спроможним протидіяти вогню артилерії середніх та великих калібрів.

V період – XVII ст. – Галицьке передмістя уфортифіковано четвертою лінією укріплень (лінія Я. Беренса). Ця лінія належала до бастіонної системи організації укріплень і складалася з масивних артилерійських бастіонів, пов’язаних між собою куртинами. Профіль четвертої лінії укріплень складався з валу (куртини), передвалу та гласісу. Між цими елементами були влаштовані регулярні фоси. Укріплення четвертої лінії починались із бастіону, що на сучасній вул. М. Кривоноса, продовжувалось, оточуючи Галицьке передмістя, до сучасного проспекту Т. Шевченка. Укріплення четвертої лінії були спроможними протидіяти вогню мобільної ворожої артилерії великих калібрів.

VI період – кінець XVIII ст. – за наказом австрійського уряду розпочато роботи з демонтажу Львівських міських укріплень (роботи велися під керівництвом К. Фессінгера). У 1809 р. комплекс Львівських оборонних укріплень перестав існувати (оборонна роль укріплень старого Львова закінчилась). Натомість у 1852 р. на місці старих турецьких укріплень (Турецьких шанців) на Калічій горі споруджено принципово новий оборонний комплекс укріплень – Цитадель.

Одне з перших відомих зображень м. Львова – рисунок А. Пассаротті 1614 р. – панорама Львова з заходу (гравюра, виконана Ф. Гогенбергом у 1618 р.) [6]. На цій гравюрі бачимо панораму міста в мурах і неукріплені передміські території (рис. 1). Оборонні укріплення, які домінують над будівлями (зліва – направо): Краківська брама з вежею Кушнірів, Низький Замок, вежа Корнякта, Галицька брама з барбаканом і вежею Кравців. Детально подано першу і третю лінії укріплень. До першої лінії укріплень (Високого Муру) належать (зліва – направо): комплекс Низького Замку з наріжною вежею, вежа Шляхетська, вежа Пекарів, вежа Крамарів, вежа – на місці якої пізніше було обладнано Єзуїтську (Стару) Хвіртку, вежа Ковалів і Слюсарів, вежа Різників, вежа Бондарів, вежа Ткачів, вежа Мечників, вежа Бляхарів. До третьої лінії укріплень належать (зліва – направо): бастея Краківська, бастея Гродська, бастея Гетьманська, бастея Фарська, барбакан Галицької брами та вежа при барбакані. На задньому плані – показано домінуючі над містом укріплення Високого Замку. Гравюра Ф. Гогенберга за малюнком А. Пассаротті – належить до документальних панорамно-перспективних зображень. Розглянувши цю гравюру, робимо висновок, що на початку XV ст. укріплення Львова повністю відповідали всім вимогам тогочасної оборони.

Рис. 1. Львів із заходу. Мідьорит А. Гогенберга за рис. А. Пассаротті. 1607–1608 рр.
(Фрагмент, виділено міські оборонні укріплення)

Рис. 2. Облога Львова військами
Б. Хмельницького в 1648 р. Мідьорит
К.А. Недбаловича 1702 р.
(Фрагмент, виділено міські оборонні
укріплення)

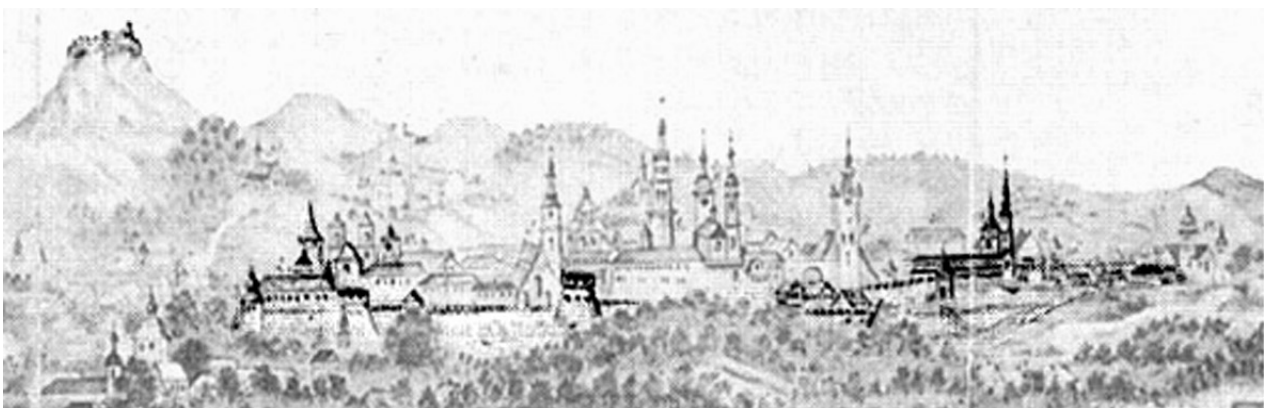

Рис. 3. Львів з південного заходу. Літографія за рисунком Р. д'Отто 1772 р.
(Фрагмент, виділено міські оборонні укріплення)

*Рис. 4. Львів з північного заходу. Мідьорит Ф. Пернера. 1775–1777 рр.
(Фрагмент, виділено міські оборонні укріплення)*

*Рис. 5. Львів з північного заходу. Мідьорит Г. Боровського. XVIII ст.
(Фрагмент, виділено міські оборонні укріплення)*

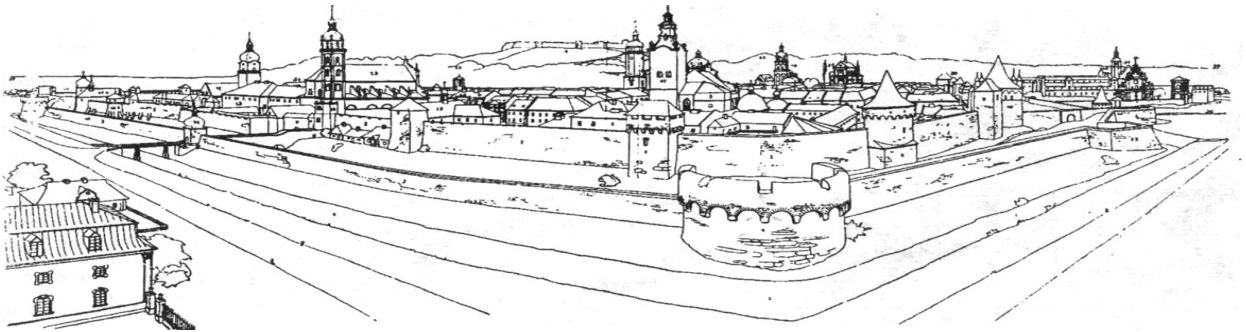
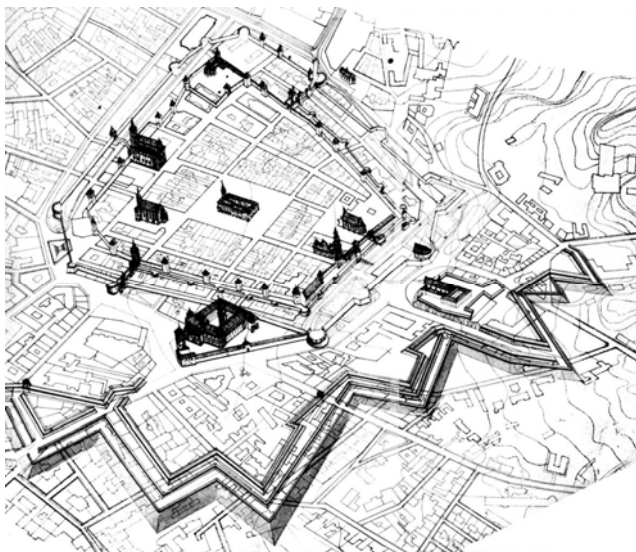

Рис. 6. Діаграма Львова станом на XVIII ст. Арх. В. Долинський

*Рис. 8. Львів з південного сходу (станом на XVII ст.). Фрагмент. (Реконструкція –
М. Бевз, І. Оконченко [5])*

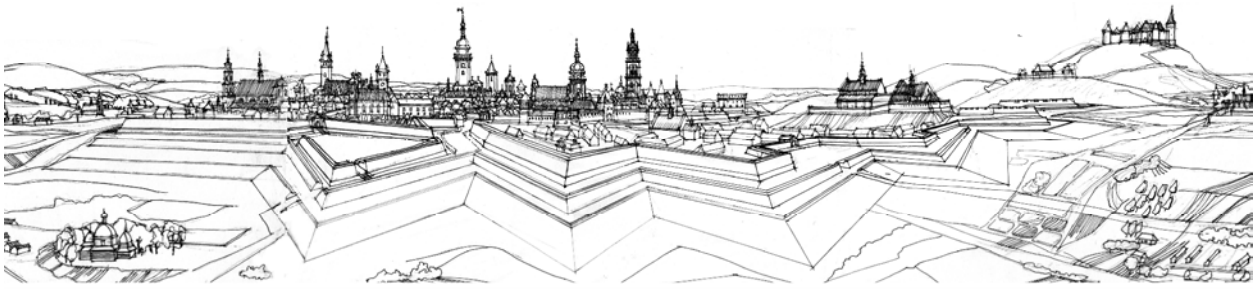

Рис. 8. Реконструкція виду Львова з південного сходу (станом на XVII ст.). Фрагмент.
(Реконструкція – М. Бевз, І. Оконченко [5, 12–14])

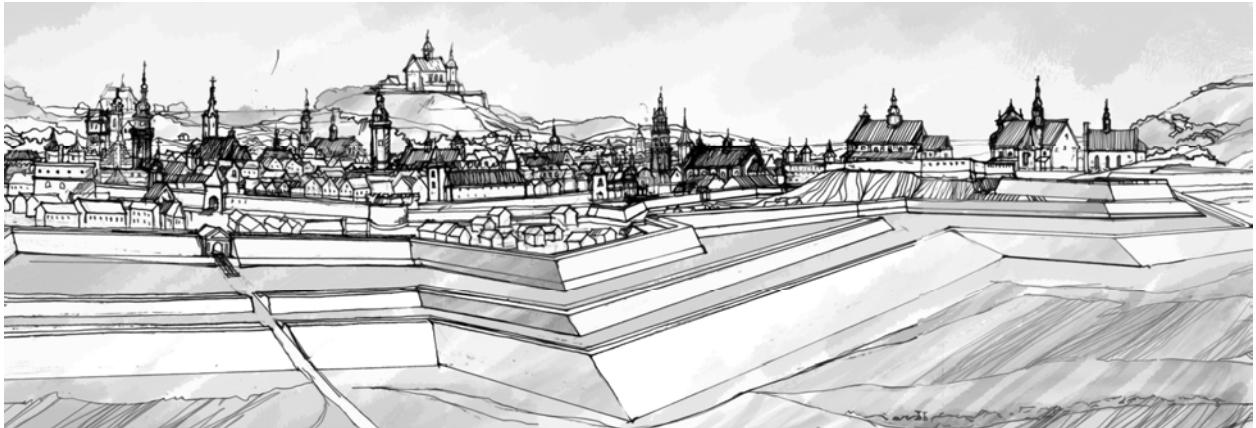

Рис. 9. Реконструкція виду Львова зі сходу (станом на XVII ст.). Фрагмент.
(Реконструкція – М. Бевз, І. Оконченко [5, 12–14])

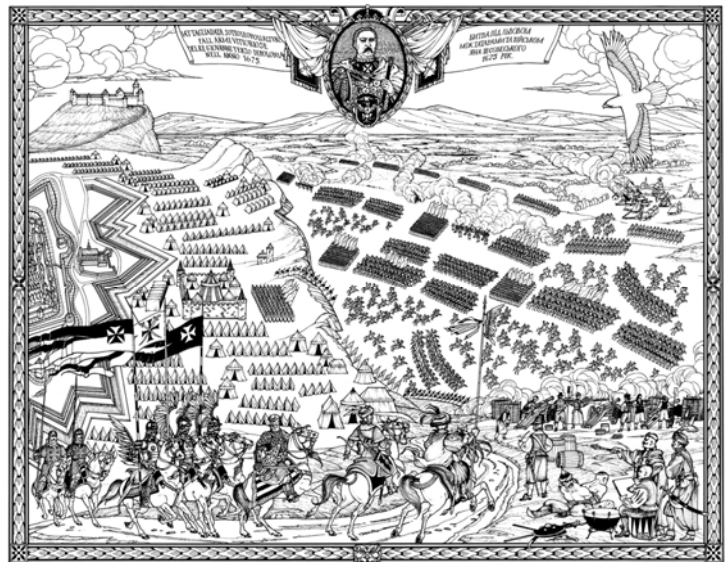

Рис. 10. Битва під Лисиничами
1675 р. Художник І. Щуров.
Графічна реконструкція 2009 р.

На мідьориті, виконаному К. А. Недбаловичем у 1702 р. проілюстровано облогу Львова військами Б. Хмельницького у 1648 р. [3, рис. 72]. На цьому мідьориті Львів зображено з заходу (рис. 2). Ми бачимо укріплення середмістя. Передміські території повністю окуповані ворожими військами, тому – забудова передмість показана поруйнованими фрагментами, охопленими полум'ям. З укріплень, які домінують над міською забудовою – можна ідентифікувати вежу Корнякта, Галицьку браму. На цьому мідьориті – бачимо схематично подані третю і першу лінії укріплень. З першої лінії укріплень (зліва – направо) можна ідентифікувати такі об'єкти: вежу Шляхетську, вежу Пекарів, вежу Крамарів, Єзуїтську Хвіртку, вежу Ковалів і Слюсарів, вежу Різників, вежу Бондарів, вежу Чинбарів, укріплення Галицької брами, вежу

Корнякта. Третя лінія укріплень містить значну кількість похибок – кількість артилерійських бастей значно перебільшена і не відповідає дійсності. Над комплексом Галицької брами – проглядаються укріплення Бернардинського монастиря. На задньому плані – схематично зображено Високий Замок. Мідьорит К. А. Недбаловича належить до панорамно-перспективних зображень. Проте, варто зазначити, що цей мідьорит містить серйозні помилки і не є документальним з погляду мілітарної архітектури.

Вигляд м. Львова із заходу виконав Р. д'Отто, датований 1772 р. [7]. Окрім міста в мурах, на панорамі зображено передміські об'єкти (рис. 3). З міських укріплень ідентифікуємо третю і першу лінію укріплень. До першої лінії укріплень належить наріжна вежа Низького Замку, Єзуїтська Хвіртка, Галицька брама, вежа Корнякта. Укріплення, які домінують над будівлями (зліва – направо): барбакан Краківської брами та вежа Корнякта. До третьої лінії укріплень – належать барбакан Краківської брами, бастея Краківська, бастея Гродська, бастея Гетьманська. Варто зауважити, що третя лінія не доходить до рівня Єзуїтської Хвіртки – на цьому зображенні вона знівельована. На панорамі також показано укріплення передміських монастирів. На задньому плані – проглядається значно пошкоджений Високий Замок. Вигляд м. Львова, виконаний Р. д'Отто, належить до документальних панорамно-перспективних зображень.

1775–1777 рр. датований панорамний вигляд Львова з північного заходу, виконаний Ф. Пернером [8] (рис. 4). На цьому зображенні докладно подано північно-західне прясло міських укріплень, можна чітко ідентифікувати третю і першу лінії укріплень. До укріплень першої лінії належать: Краківська брама з вежею цеху Кушнірів, вежа цеху Золотарів, наріжна вежа Низького Замку, вежа Шляхетська, прибудова Єзуїтського колегіуму, Єзуїтська Хвіртка, вежа Бондарів, вежа Чинбарів, Галицька брама, вежа Корнякта. До третьої лінії укріплень належать: Королівський Белюард, барбакан та вежа при барбакані Краківської брами, вежа Млинарська, вежа Різницька, бастея Краківська, бастея Гродська, бастея Гетьманська, Єзуїтська Фіртка, бастея Фарська. На передмістях видно укріплення потужних монастирських комплексів. На задньому плані – руїни Високого Замку. Розглянуте зображення, що виконав Ф. Пернер, належить до документальних панорамно-перспективних зображень.

У кінці XVIII ст. Г. Боровський виконав мідьорит – Львів з північного заходу [9] (рис. 5). На цьому мідьориті добре проглядаються третя і перша лінії укріплень. З першої лінії укріплень можна ідентифікувати: Краківську браму з вежею Кушнірів, наріжну вежу Високого Замку, вежу Шляхетську, вежу Крамарів, Єзуїтську Хвіртку, вежу Чинбарів, Галицьку браму, вежу Корнякта. Третя лінія: Королівський Белюард, барбакан та вежа при барбакані Краківської брами, вежа Млинарська, вежа Різницька, бастея Краківська, бастея Гродська, бастея Гетьманська, Єзуїтська Хвіртка, бастея Фарська. На передньому плані видно монастирські укріплення. На задньому плані (зліва) – руїни Високого Замку. Ця гравюра Г. Боровського належить до документальних панорамно-перспективних зображень. Варто зауважити, що зображення на цій гравюрі дуже подібне до зображення на гравюрі Ф. Пернера, проте – гравюра Г. Боровського, порівняно, є менш деталізованою.

У XX ст. відновився інтерес львівської громадськості до історичних фортифікацій. У цей час під керівництвом Я. Вітвіцького проводились великомасштабні роботи зі створення пластичної панорами м. Львова станом на XVII ст. (попередньо було проведено багато історичних досліджень та опрацьовано значний прошарок архівних документів).

На цій хвилі загального захоплення історичним минулим свого краю архітектор В. Долинський та художник А. Розвадовський у 1929 р. створили проект діарами Львова станом на XVIII ст. (рис. б), у якому – детально пропрацьовані північно-західне та південно-східне прясла міських укріплень (станом на XVIII ст.) [10, с. 25]. Проект цієї діарами також належить до панорамно-перспективних зображень.

Висновки

Міські укріплення Львова XIV–XVII ст. як невід'ємна частина львівського пейзажу є матеріальним відображенням історії нашого краю, їх дослідження сприяє кращому розумінню історичних процесів, які передували та були пов'язані зі спорудженням цих укріплень. Окрім того, вивчення міських оборонних споруд є важливим з погляду їхнього впливу на формування ландшафту історичних міст.

Проаналізувавши велику кількість графічних та живописних історичних зображень Львова досліджуваного періоду, приходимо до висновку, що історичні панорамно-перспективні зображення Львова XIV–XVIII ст. у напрямках – зі сходу та південного сходу – на цей момент – невідомі. Однак на

історичних панорамно-перспективних зображеннях лінії бастионних фортифікацій, які з'явилися в XVII ст. показані дуже схематично, фрагментарно (або не відображені зовсім), що пояснюється відсутністю в терені, за межами укріплень, видової точки, розміщеної на панівній височині, з якої б відкривався панорамний вид на місто зі сходу і південного сходу.

У 1999 р. у результаті камеральних та натурних досліджень під керівництвом професора, доктора архітектури М. В. Бевза автор цієї статті розробив низку графічних реконструкцій м. Львова станом на XVII ст. (див. [5, 12–14]), а саме:

- аксонометричний вид Львова зі сторони Галицького передмістя (рис. 7). Ця аксонометрична реконструкція виконана на сучасній підоснові. Міські укріплення, монастирі, костели та ратуша – підняті в аксонометрії, рядова забудова подана у плані;
- реконструкція виду Львова з південного сходу наприкінці XVII ст. (рис. 8);
- реконструкція виду Львова зі сходу наприкінці XVII ст. (рис. 9).

Рис. 8 і 9 виконані у стилі історичних панорамно-перспективних зображень. Вибір просторової орієнтації виконаних графічних реконструкцій був зумовлений потребою наукового висвітлення бастионних укріплень Галицького передмістя (лінії Я. Беренса). На цих реконструкціях – докладно подано міську забудову і доміанти, але – особливу увагу зосереджено на міських укріпленнях. На цих зображеннях автор вперше об'ємно зазначив оборонний пояс Я. Беренса та його роль і місце у міському пейзажі XVII ст.

Зазначені вище графічні реконструкції містять великий обсяг зведеної інформації стосовно комплексу Львівських укріплень XIV–XVIII ст., окрім того – вони є підставою для ілюстрування (відображення) конкретних історичних подій, прикладом цього може слугувати виконана у 2009 р. художником І. Щуровим графічна реконструкція битви під Лисиничами (1675 р.) [11] (рис. 10), у роботі над якою художник зі згоди автора використав аксонометричний вигляд Львова з боку Галицького передмістя (стилізований фрагмент зазначеного вище аксонометричного вигляду зображений у лівій частині картини).

1. Вуйцик В.С. *Фортифікатори Львова XV–XVII ст.* // Вісник інституту “Укрзахідпроектре ставрація”. – Львів, 1994. – № 2. – С. 18–23. 2. Witwicki J. *Obwarowania srodmiescia Lwowa* // *Kwartalnik architektury i urbanistyki*. T. XVI. *Panstwowe wydawnictwo naukowe*. – Warszawa, 1971. – S. 139–204. 3. Czerner O. *Lwow na dawnej rycinie i planie*. – Wroclaw – Warszawa – Krakow: *Zaklad Narodowy im. Ossolinskich*, 1997. – 133 s. i 269 rys. 4. *Види давнього Львова і Краков / Каталог спільної виставки Історичного музею міста Кракова та Львівського історичного музею під редакцією С. Табковського*. – Krakow: *Muzeum Historyczne Miasta Krakowa*. *Trans-Krak* – 182 с. 5. Оконченко І.В. *Магістерська кваліфікаційна робота на тему: Оборонні фортифікації XVII ст. у планувальній структурі м. Львова*. *Наук. кер.:* доц. М. Бевз / *Національний університет “Львівська політехніка”, Архітектурний факультет*. – Львів, 1999. – 124 с. 6. *Львівський історичний музей. Фонд графіки. Мідьорит А. Гогенберга за рис. А. Пассаротті. Львів із заходу. 1607–1608 рр.* – інв. № 4218. 7. *Львівський історичний музей. Фонд графіки. Літографія за рисунком Р. д’Отто. Львів з південного заходу. 1772 р.* – інв. № 4343. 8. *Львівський історичний музей. Фонд графіки. Мідьорит Ф. Пернера. Львів з північного заходу. 1775–1777 рр.* – № 4407. 9. *Львівський історичний музей. Фонд графіки Мідьорит Г. Боровського. Львів з північного заходу. XVIII ст.* – інв. № 4206. 10. *Трегубова Т. Реконструкція розпланування середньовічного Львова за письмовими джерелами // Архітектурна спадщина України*. – К.: *Українознавство*, 1996. – 3, ч. 2. – С. 17–31. 11. *Битва під Лисиничами 1675 р. // Галицька Брама*. – Львів, 2009. – № 12 (180)(грудень) – центральна розгортка. 12. Бевз М., Оконченко І. *Оборонний пояс Й. Беренса // Пам’ятки України. Історія та культура*. – К., 2010. 13. Бевз М.В., Оконченко І.В. *Дослідження планувальних характеристик та стильових ознак проектів бастионових укріплень Львова XVII ст. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. – 2000. – № 410: *Архітектура*. – С. 53–62. 14. Бевз М., Оконченко І. *Оборонний пояс Беренса. Проект чи дійсність // Галицька брама*. – Львів: *Центр Європи*, 1999. – № 11–12 (59–60). – С. 10–11, 16, 17.